

DİNİN KEMALE ERDİRİLMESİ AYETİ (MÂİDE 5/3) ÇERÇEVESİNDE MEZHEBİ İHTİLAFLARIN KUR'AN YORUMUNDAKİ İZDÜŞÜMLERİ

The Reflections of Sectarian Disputes in the Interpretation of the Qur'an within the Framework of the Verse of the Perfection of Religion (Mâidah 5/3)

Mustafa KÖSE*

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	31.10.2020
Kabul Tarihi:	11.12.2020
Yayın Tarihi:	25.12.2020

Özet

Kur'an, İslâm'ın kutsal metni ve ilahi hitabın ete kemiğe bürünmüş halidir. İslâm kültür havzasında Resulullah'ın vefatından sonra başlayan Kur'an'ı anlama çabaları tarih boyunca sürmüştür. Bu çabalar özünde, metinde var olduğu düşünülen ilahi emirleri, manaları bulup çıkarmaya yöneliktir. Ancak şurası da bir gerçektir ki her anlama çabası nihayetinde belli bir uzamda ve kültürel atmosferde gerçekleşmektedir. Anlam arayışının en önemli saiki siyasi / itikadi mücadelelerdir. Çünkü İslâm dünyasında siyasi olan şeyler itikadi, itikadi olan şeylerse siyasidir. Dolayısıyla geçmişten günümüze aktarılan her tefsir aslında metnin bize ulaşmasını engellemekte ve mana üzerindeki tortunun giderilme çabasını da beraberinde getirmektedir. Bu makale, dinin tamamlanması ile ilgili olarak temel referans kabul edilen bir ayetin (Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim ve sizin üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin için din olarak İslâm'ı seçtim. Mâide 5/3) yorumu ve bu yorumda etkili olan zihniyetler / mezheplerin bu ifadeden anladıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu manada ilk bölümde ayetin ve ayetin ilişkili olduğu ayet grubunun nerede, ne zaman, hangi olayla / kişilerle ilgili olduğu tespit edilecektir. Akabinde ayetlerin ihtiva ettiği manalar, bağlam gözetilerek ifade edilmeye çalışılacaktır. Müfessirlerin anılan konulardaki görüşlerinin farklılaşmasının nedenleri ve bunların söz konusu fikirlere yansımalarına da işaret edilecektir. Çalışmamızda dinin ne olduğuna dair bir içerik saptaması yapılmayacaktır. Sadece ve sadece belli anlam dünyalarının paydaşı olan bu müfessirlerin fikirlerinin analizi yapılmaya çalışılacaktır. Bu noktada ayetin muhtevasının bir manaya delalet ettiği kabul edilecek ve kesinlikle çok anlamlılık gibi bir ön kabul benimsenmeyecektir. İslâm düşünce tarihini çevreleyen ve olayların nasıl görüleceği ve ne şekilde anlaşılabileceğine dair bize bir anlam haritası sunan birtakım zihniyetler ve belli yaklaşım biçimleri olduğu muhakkaktır. İkinci bölümde işte bu zihniyetler esas alınarak söz konusu zihniyetleri temsil eden ve belli bir mezhebi aidiyeti olan alimlerin görüşleri, görüşlerinin ana parametrelerine atıflar yapılarak verilecektir. Bu amaçla ilk olarak ortak bir dünya görüşünü paylaşan ancak itikadi / siyasi olarak birbiriyle muhalif olan Sünni (Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey), Mutezili düşüncenin yaklaşımları göz önüne serilecektir. Daha sonra İslam dünyasında siyasi / karizmatik / liderci zihniyetin en önemli temsilcisi olan Şia'nın özellikle velayet eksenli yaklaşımı kendi kaynaklarından hareketle ortaya konulacaktır. Şiiliğin Ahbari - Usuli biçimindeki fikri ayrışmasının yol açtığı farklı görüşlerin yorumlar üzerindeki etkisine işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Tefsir, Sünnilik, Şiilik, Bağlam.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, mustafakose@ksu.edu.tr , <https://orcid.org/0000-0002-1197-5319>

Giriş

Müslümanlar tarih boyunca ortak bir anlamda buluşmak istemiştir. Ancak ulaşılan her anlamın ardında belli siyasi, iktisadi, sosyokültürel olguların ve zihniyetlerin var olduğu hatırdan uzak tutulmamalıdır. Dini/siyasi eğilimleri açıklamak için farklı toplumlarda etkili olan farklı zihniyetlerden yararlanılabilir. Zihniyet, her toplumda içkindir ve toplumun dinamik, canlı bir sentezini meydana getirir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra oluşan, temelinde birtakım siyasi, kültürel, sosyal, ekonomik, psikolojik etkenlerin yer aldığı mezhepler de bir biçimde bu zihniyetlerin etkisiyle açıklanabilir. Dolayısıyla tarihi bir konu hakkındaki analizlerde öncelikle meseleye bağlamsal yaklaşmak gerekmektedir.¹ Ayrıca tarihsel şahsiyetlerin fikirlerini değerlendirirken, onların zihniyetlerini yani örtük referans sistemlerini dikkate almalıyız. Burada gözden kaçırmamız gereken en önemli nokta ise herhangi bir mezhebi sadece bir (beyani/irfani/burhani)² bilgi sistemiyle ya da tek bir zihniyetle çözümlenemeyeceğimizeyizdir.

Bu makalede Mâide suresi üçüncü ayette geçen "... *Bugün dininizi kemale erdirdim ve sizin üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâm'ı seçtim.*"³ ayeti özelinde dinin tamamlanması olgusunun farklı mezheplerde nasıl karşılık bulduğu analiz edilecektir. Öncelikli olarak Sünni ve Şii kaynaklar başta olmak üzere tefsir literatüründen hareketle söz konusu ayetin ve bu ayetin dahil olduğu ayet grubunun nüzul tarihi ve yerinin tespit edilmesi hedeflenecektir. Bu noktada özellikle rivayetlerdeki farklı yorumları eledebilmek için zihniyet tahlilleri yapılacak ve ayetlerin muhtevası üzerinde durularak bağlam ile nüzul rivayetleri arasında irtibat kurulmaya çalışılacaktır.

İkinci olarak üç ana başlık ve alt başlıklarla dinin kemalinin ifade ettiği mananın karşılığını, Sünni, Mutezili, Şii düşünce gelenekleri içinde aranacaktır. Bu iki ana dini akımın gelenekçi-muhafazakâr zihniyetlerini ise Ehl-i Hadis/Ahbari ekolleri temsil ederken akılcı zihniyetlerini ise Ehl-i Rey/Usuli ekol temsil etmektedir. Dolayısıyla Sünni düşünce içinde Ehl-i Hadis-Ehl-i Rey; Şia içinde de Ahbari-Usuli ayrımını esas alarak ayet ve/veya ayet grubunu nasıl yorumladıkları ve bu yorumlarında etkili olan ana akım zihniyetleri irdelenecektir.

Bu noktada şunun da altını çizmeliyiz ki çalışmamız sadece bir ayet(grubu) ile alakalıdır. Dinin kemale ermesine dair yapacağımız yorumlar sadece bu ayetten hareketle olacaktır. Bir bütün olarak dinin tamam olması ya da olmaması bu çalışmanın ilgi alanı dışındadır.

¹ Bk. Feyza Betül Köse, "Hak Dini Kur'an Dili Özelinde Tefsir Siyer İlişkisi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 28 (Aralık 2016), 35-60.

² Muhammed Abid el-Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu vd. (İstanbul: Mana Yay. 2020), 17-604.

³ Çalışmamızdaki ayet meallerinde Diyanet İşleri Başkanlığı *Kur'an-ı Kerim Meali* esas alınmıştır.

A. Dinin Tamamlanması Ayeti

I. Ayet(ler)in Muhtevası

Gerek surenin gerekse ilgili ayetin nüzul yeri ile ilgili tartışmaya ışık tutması açısından özellikle ilk ayetlerdeki muhteva önem arz etmektedir. Bu noktada surenin başındaki, “*Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin*” emrinin muhatabının kim(ler) olduğu ve sözleşme ile neyin kastedildiğini tespit etmemiz gerekmektedir.

Muhatabın genelde Müslümanlar olduğu kabul edilmiştir. Râzî (öl. 606/1210) akdin, Yüce Allah'ın kullarına olan buyrukları olduğu görüşündedir.⁴ Muhatabın müminler olması fikrini zayıf kabul eden Hâzin (öl. 741/1341)'e göre muhatap Ehl-i Kitap'tır. Mana ise “*Ey eski kitaplara iman edenler! Sizinle Muhammed (a.s.)'nin konumu ve ona inanma hususunda yapmış olduğum sözleşmeye (ahd⁵) riayet edin!*” dir. Hâzin, Katâde (öl. 117/735)'den aktardığı “Cahiliye akitlerine sadık kalın, ancak İslâmî dönemde sözleşme yapmayın!” şeklindeki zayıf bir hadise işaret etmiş ancak bu görüşe itibar etmemiştir. O, akdin, insanların kendi aralarındaki akitler olarak anlaşılmasına da olumlu yaklaşmamıştır.⁶

Çağdaş müfessirlerden Elmalılı (öl. 1942) ise dinin özünün Allah-kullar arasında birtakım sağlam anlaşmalar, mukaveleler yapmak olduğuna dikkat çekerek⁷ ‘akd’i mutlak manada kabul etmiştir. Konuyu hukuki perspektiften değerlendiren İbn ‘Âşûr (öl. 1970), akitler ile surede geçen hukuki yasaların kastedildiğini ifade etmiştir.⁸

Tüm bunlara karşın dini bir sabiteler alanı olarak gören gelenekçi müfessirler, İslâmî dönemde akit olmayacağını ancak Cahiliye döneminden kalan akitler olabileceği görüşünde birleşmiştir.⁹

Şii gelenekçiliğinin ana akımı Ahbâriyye'den Ayyâşî (öl. 320/932) ise İkrime (öl. 105/723) ve İbn Abbas (öl. 68/687-88)'tan naklen bu ayetteki hitap ile Ehl-i Beyt ve onun lideri Hz. Ali'ye iman edenlerin kastedildiğini belirtmiştir.¹⁰ Yine Ahbâriyelerden Bahrânî (öl. 1107/1696) de Ali er-Rızâ'nın sahifelerinden naklen şunu aktarmıştır: “Kur’ân’da geçen, “*Ey*

⁴ Fahrüddin er-Râzî (öl. 606/1210), *Tefsîr-i Kebîr-Mefâtihu'l-Ğayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yay., 1990), 8/441-442. Ayrıca bk. Nizameddin Hasan b. Muhammed el-Kummî (öl. 730/1329), *Garâibü'l-Kur’ân ve Regâibu'l-Furkân*, thk. Zekeriyya 'Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1996); 2/541; İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725), *Rûhu'l-Beyân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s.), 2/336. Râzî, konuyu Hanefî-Şafiiler arasındaki nezir, alış-verişlerdeki muhayyerlik ve talak hakkının hepsinin aynı anda kullanımı gibi spesifik noktalara işaret olarak değerlendirmiştir. Bk. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 8/443.

⁵ Akid kelimesi ile genelde ahd kastedilmiştir. Bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (öl. 310/923), *Câmi'u'l-Beyân 'an Tevîli'l-Kurân*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: Hicr, 1422/2001), 8/5-7.

⁶ Alaaddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin (öl. 741/1341), *Lübâbü't-Tevîl fî Me'âni't-Tenzîl*, tsh. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1995), 2/3. Krş. Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. 'Atıyye el-Endelüsî (öl. 541/1147), *el-Muharreru'l-Vecîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 2/143-144.

⁷ Elmalılı Hamdi Yazır (öl. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Feza Yay., ts.), 3/143.

⁸ Muhammed Tâhir b. el-'Âşûr (öl. 1970), *et-Tahrîr ve't-Tevîr* (Tunus: Dâru't-Tünusiyye, 1984), 6/72, 74-77.

⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 8/8; İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/143-144; Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî (öl. 460/1067), *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kurân*, thk. Ağa Büzürk et-Tahrânî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 3/414.

¹⁰ Ebu'n-Nadr Muhammed b. Mesud el-Ayyâşî (öl. 320/932), *et-Tefsîr*, thk. ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye (Kum: Müessesetü'l-Bi'se, 1421/2000), 2/4-5; Seyyid Haşim el-Hüseynî el-Bahrânî (öl. 1107/1696), *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kurân*, thk. ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye (Kum: Müessesetü'l-Bi'se, 1410/1989), 2/215.

iman edenler!” biçimindeki her hitap bizim hakkımızdadır.”¹¹

Sure, *ahitlere/“akitlere uyunuz”* emri ile başlamakta ayrıca bu emir yedinci ayette de tekrar edilmektedir. Sonraki ayetlerde de Peygamberlerine verdikleri sözleri tutmayan Ehl-i Kitap'tan bahsedilmektedir. Bu noktada surenin bir diğer isminin “Ukûd” olmasını Bikâ'î (öl. 885/1480) önemli görmüştür.¹² Buradaki emir bir bütün olarak surenin sebab-i nüzulüne ışık tutmaktadır. Nitekim sebab-i nüzulle ilgili rivayetlerde kastedilen akdin Hudeybiye Antlaşması olduğu ifade edilmiştir.¹³

Şii müfessirler, Cafer-i Sâni (İmam Muhammed Cevâd) (öl. 220/835)'ye atfedilen bir rivayete istinaden Hz. Peygamber'in on yerde Hz. Ali'nin hilafeti hususunda Müslümanlardan söz aldığını ve emrin de bununla ilgili olarak onlardan ahitlerine uymalarını istediğini savunmuştur.¹⁴ Kummî (öl. 329/941), haddi zatında Mâide suresinin birinci ayetindeki akdin de Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin hilafetine dair almış olduğu sözlere dair olduğu kanaatindedir.¹⁵ Çağdaş Usuli müfessir Tabatabâi (öl. 1981) ise ahdi/akdi sosyal adalet prensibiyle uyumlu olarak değerlendirmiş ve bu çerçevede en geniş perspektifte, milletlerarası anlaşmalara uyulmasından insanların kendi aralarındaki sözleşmelere kadar çok geniş bir manaya hamledilebileceğini ifade etmiştir. Buna göre söz verme ve sözleşme yapma insanın yaşamı boyunca kendisinden vazgeçemeyeceği sosyal bir realitedir.¹⁶ Onun bu ayetleri mensuh kabul etmediği anlaşılmaktadır.

Surenin bağlamından ve devamında yapılan atıflardan hareketle burada kastedilenin Hudeybiye Sözleşmesi olması kuvvetle muhtemeldir. Allah ve Resulü, Müslümanların anlaşmaya tam bir teslimiyetle bağlanmalarını istemektedir.

“Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir.” mealindeki ikinci ayette uyulması gereken bütün emir ve yasakların sadece hac ile değil dinin tamamıyla alakalı olduğunu savunan müfessirlere karşın genel kanı muhtevanın Hac ile ilgili olduğu yönündedir. Ayrıca devamla kurban olarak Kabe'ye getirilmiş özellikle de nişanesi olan hayvanlara, sahiplerine, ibadet ve ticaret için

¹¹ Bahrâni, *el-Burhân*, 2/216; Muhammed Hüseyin et-Tabatabâi (öl. 1981). *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kurân*. tsh. Hüseyin el-A'lemî (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1417/1997), 5/191-192.

¹² Burhanettin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâ'î (öl. 885/1480), *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâtî ve's-Suwer* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.), 6/1.

¹³ Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman el-Ezdi (öl. 150/767), *Tefsîru'l-Mukâtil*, thk. Ahmet Ferid el-Mezidi (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/276. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 8/50.

¹⁴ Ali b. İbrahim el-Kummî (öl. 329/941), *Tefsîru'l-Kummî*, thk. Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî (Kum: y.y., 1435), 1/236; Molla Muhsin el-Feyz el-Kâşânî (öl. 1091/1679), *Tefsîru's-Sâfi* (Tahrân: Mektebetü's-Sadr, 1379), 2/5; Ali b. Cum'a el-'Arûsî el-Huveyzî (öl. 1112/1700), *Tefsîru Nûri's-Sekaleyn*, thk. Ali 'Aşûr (Beyrut: Müessesetü't-Târihu'l-Arabî, ts.), 2/186; Bahrâni, *el-Burhân*, 216. Hz. Ali ile ilgili bk. Feyza Betül Köse, “İlk Dönem Siyer Merviyatında Hz. Ali”, *Hz. Ali*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniv. Yay., 2020), 43-59.

¹⁵ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/236.

¹⁶ Tabatabâi, *el-Mizân*, 5/165-166.

gelenlere saygılı davranılması da istenmiştir. Günah ve düşmanlıkta değil iyilik ve Allah'ın emirlerine uyma noktasında yardımlaşmaları emredilmiştir. "... Sizi Mescid-i Haram'dan çevirdiklerinden dolayı bir topluluğa karşı kininiz, sizi onlara karşı düşmanlığa sevk etmesin ..." emri de -bu emir sekizinci ayette tekrarlanır- surenin özellikle bu kısmının Hudeybiye Barışıyla ilişkisini kurmamızı gerekli kılmaktadır. Bunu teyit eden görüşler de vardır. Rivayetlere göre bazı Müslümanlar kendilerinin de engellendiği gerekçesiyle Müşrikleri hac yapmaktan alıkoymaya çalışmışlardı.¹⁷ Surenin Resulullah'ın Hudeybiye'den ayrılmasından sonra nazil olduğu söylenmiş ve Resulullah'ın surenin incecğini hissettiğini Hz. Ali'ye söylemesine dair rivayet de delil olarak getirilmiştir.¹⁸

Surenin üçüncü ayeti mealen "*Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı.*" bildirisiyle kesilmesi, yenilmesi ve yapılması yasak şeylerden bahsedildikten sonra, "*(Ey Müminler bilin ki,) kafirler sizin dininizi ortadan kaldırmaya yönelik ümitlerini artık yitirmişlerdir. O halde, siz onlardan değil sadece benim bu emir ve yasaklarıma karşı gelmekten korkun. (Yine bilin ki) Artık dininizin hükümlerini kemale erdirdim ve aynı zamanda size yönelik nimetimi (zafer ve fetihlerle) tamamına erdirdim. Bundan böyle sizden isteğim, bütün bu hükümlerim ve emirlerim hususunda tam bir itaatle teslimiyet göstermenizdir.*"¹⁹ şeklindedir.

Öncelikli olarak "bugün" ile kastedilen zaman diliminin içinde bulunulan günün yanında dünü ve geleceği kapsadığı -tıpkı dün genç idim bugün ihtiyar oldum demek gibi- savunulmuştur. Ancak bununla sadece ayetin içinde nazil olduğu o günün kastedildiği de belirtilmiştir.²⁰ Birçok tefsir ibareyi, Arafat'ta indirilmiş olmasına atıfla Veda Haccı şeklinde yorumlamıştır. Ancak Hudeybiye Sözleşmesi olarak düşünmek daha doğru görünmektedir.

Ayrıca Müşriklerin ümitlerini yitirdiği ve ikmale erdirilen 'din'in ne olduğu, ibareyle neyin kastedildiği önem arz etmektedir. Bir bütün olarak dinin tamamı mı yoksa şariat mı ya da daha spesifik olarak burada indirilen ayetlerde bahsedilen hac ve yiyeceklerle ilgili bir kısım ahkam mı?

Dinin, ayetin indirildiği andan itibaren tamamlanmış kabul edilmesi üzerinde duran müfessirler, Resulullah'ın nasıl olup da eksik olan bir din için ömrünün çoğunu

¹⁷ Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Bekr el-Kurtubi (öl. 671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 7/267; Kummî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 2/543. Bunun Mekke'nin fethinde olduğu da söylenmiştir. Bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 8/50.

¹⁸ Kurtubi, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 7/243. İbn 'Atıyye bu rivayete şüpheli yaklaşmıştır. Bk. İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-Veciz*, 2/143.

¹⁹ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, (İstanbul: Düşün Yay., 2013), 144. Ayrıca bkz., Abdurrahman b. Muhammed İbn Berrecân (öl. 536/1142), *Tenbihü'l-Efhâm ilâ Tedebbüri'l-Kitâbi'l-Hakim ve Te'arrufi'l-Âyâti ve'n-Nebei'l-'Azim*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 2/148. İslâm'ın teslimiyet olarak yorumlanması ile ilgili bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 8/84; Tûsî, *et-Tibyân*, 3/437; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî (öl. 450/1058), *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdulmaksud b. Abdürrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/13.

²⁰ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/342.

harcaıabildiğini sorgulamışlardır.²¹ Bu durumda tamamlanmış bir din ile ancak ömrünün sonunda kısa bir süre karşılaşmış olacaktır. Müfessirler bunu üç biçimde izah etmeye çalışmışlardır. Öncelikli olarak dinin kemale ermesinden maksat Müslümanların korkularını gidermek ve onların düşmanları üzerine hükümler olduklarını göstermektir. İkinci olarak ise “*Bugün, size helal ve haramı öğrenme hususunda mükellef olduğunuz şeylerden ihtiyaç hissettiklerinizi size tamamladım.*” biçimindeki anlamdır. Râzî her iki izahı da zayıf bulmuştur. Kaffâl (öl. 365/976) ve Râzî tarafından kabul gören görüş, dinin kesinlikle eksik olmadığı ve her zaman tam olduğudur. “Yani Allah katından inen kanunlar her zaman, o vakit için yeterlidir. Fakat Cenâb-ı Hak, dini göndermeye başladığı ilk vakitlerde, o gün için mükemmel olan şeyin, sonrası için mükemmel olmayacağını ve onda bir uygunluğun kalmayacağını biliyordu. İşte bu sebeple, bir hüküm geldikten sonra nesh edilmiş veya yok iken gelip dine ilave edilmiştir. Ama Peygamberliğin son zamanlarında Allah Teâlâ şeriatı tam ve kâmil hale getirmiş ve onun kıyamete kadar devam etmesine hükmetmiştir.” Dolayısıyla başlangıçtaki mükemmellik geçici sonuncusu ise ebedi sürecek olandır.²²

II. Şii ve Sünni Kaynaklarda Mâide Suresinin Sebeb-i Nüzülü

Surenin genel olarak içerdiği ahkam ayetleri ve bu konudaki farklı rivayetlerden hareketle Medine’de,²³ peyderpey indirildiği söylenmiştir.²⁴ Bir bütün olarak hicretten sonra indirildiği için Medeni²⁵ olduğunu düşünenlere karşın incelememize konu olan “*Bugün size dininizi kemale erdirdim...*” ibaresinin²⁶ veya üçüncü ayetin, surenin bütününden ayrı olarak tamamen²⁷ Ararat’ta indirildiği de nakledilmiştir. Ancak şurası da bir gerçek ki pek az Sünni tefsir sebeb-i nüzulle ilgili Şiiiler tarafından dile getirilen Gadîr-i Hum olayına atıfta bulunmuştur.²⁸

Ayetin Ararat’ta Gadîr-i Hum olayından üç veya dört gün önce indirildiğini rivayetler ve akli delillerle temellendiren Tabatabâi ve diğer Şii alimler bu noktada çoğu Sünni müfessirle uyuşmaktadırlar. Tabatabâi, söz konusu meseleyi tefsirinde etraflıca incelemek amacıyla öncelikli olarak nüzülü tarihlendirmek istemiştir. Ona göre “bugün” ifadesi ile 1) Hz.

²¹ Kummî, *Garâibü'l-Kur'an*, 2/547.

²² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 8/464-465.

²³ Mukâtil, *Tefsîru'l-Mukâtil*, 1/276; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/5; Muhammed Cemaleddin el-Kâsımî (öl. 1914), *Mehâsinü't-Tevîl*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (B.y.: y.y., 1376/1957), 5/1788.

²⁴ Bk. Tâhir b. el-Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 6/70; Muhammed Seyyid Tantâvî (öl. 1940), *Tefsîru'l-Vasît li'l-Kurâni'l-Kerîm*, (Kahire: Nahdati Mısır, 1997), 4/10; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yay., 2012), 2/199.

²⁵ Mekki-Medeni ayrımı hitaptan hareketle de yapılmıştır. Bk. Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandî (öl. 373/983), *Tefsîru's-Semerkandî*, thk/tlk. Ali Muhammed Mu'avviz-Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), 1/411; Ebü Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kurân*, thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2003), 2/3; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 7/245.

²⁶ Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (öl. 489/1096), *Tefsîru'l-Kurân*, thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrahim (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 2/5; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî (öl. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr* (Beyrut: Mektebül-İslâmî, 1404), 2/267; İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, 2/154; Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, 2/5; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr (öl. 774/1373), *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*, thk. Sami Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Tibe, 1420/1999), 3/26.

²⁷ Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî (öl. 465/1072), *Letâifü'l-İşârât*, thk. Menî' Abdülhalim Mahmud (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 1:2/81;

²⁸ Bk. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr* (Mısır: Dâru'l-Menâr, 1367/1947), 6/116.

Peygamberin gönderilişi ve akabinde İslâm'ın ortaya çıkışının kastedilmesi imkansızdır. Zira ayetin akış düzeni onların zaten bir dininin olduğunu, kafirlerin bunu değiştirmek istediğini, Müslümanların bu durumdan korktuğunu ancak Allah'ın inayet ve nusretiyle buna gerek kalmadığını ifade etmektedir ki neticede dinin artık tamamlandığı söylenemez. 2) Mekke'nin fethinden sonraki bir dönem ile ilgili olmadığı da açıktır. Zira o tarihten sonra da birçok ayet ve hüküm indirilmeye devam etmiştir. Özellikle Tevbe suresinin inmesine kadar çıplak tavaf vs.'nin sürdüğü tarihen sabittir. 3) Tevbe suresinden sonraki süreç de ifade edilmiş olamaz. Zira her ne kadar Müşrik Arapların saldırısından emin olursa da ayetlerin tam olarak tamamlanmadığı ve nüzul sürecinin devam etmiş olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla bu ara cümle ve ayet, surenin tamamıyla birlikte indirilmiştir ve bu zaman kesinlikle Mekke'nin fethinden, Tevbe suresinin indirilmesinden ve farzların tamamlanmasından sonraki bir zaman dilimidir.²⁹

Üçüncü ayetin bütünüyle Mekkî olduğunu düşünenler muhtemelen bu cümlenin ayrı olarak inmesi durumunda ayetteki insicamın kaybolacağını düşünmüş gibidirler. Gerek ayetin iç bütünlüğü gerekse söz konusu pasajdan hemen önceki "... *bugün kafirler ümitsizliğe düştüler...*" ibaresinin "bugün" ile başlaması ve anlam bakımından sonraki cümleyle alakalı olması bizim de başlangıçta tek başına bu cümlenin ayetten ayrı olarak indirilmesine şüpheyle bakmamıza yol açmıştır. Nitekim bu sorunu fark eden Şii müfessir Tabatabâi, sadece ayetin içindeki iki ibarenin Mekkî olduğunu iddia etmiştir.³⁰

Mâide suresindeki nesh sorununu ve dinin kemale erdirilmesi ibaresinin ayetten ayrı düşünülmesinin yol açacağı bütünlük problemini fark eden 'Ubeyd, tüm surenin Veda Hacci'nda indirildiğini savunarak sorunu çözmeye çalışmıştır.³¹ Bu düşüncenin özü, Kur'an'ın bir kitap olarak kabul edilmesiyle alakalıdır. Metnin, sözlü hitap olarak değerlendirilmesi zannımızca anılan yorumlara şüpheyle yaklaşmamızı netice verecektir. Dolayısıyla sadece metinden hareket etmek bu noktada bizi yanıltacaktır.

Semerkandî (öl. 373/983), surenin bahsi geçen ayet hariç Resulullah'ın Hudeybiye'den ayrılmasından sonra indirildiğini nakletmiş³² rivayetleri telif eden Elmalî ise Hudeybiye'de indirilmeye başladığını, Arafat'ta tamamlandığını söylemiştir.³³ Üçüncü ayetteki ilgili bölümün Mekki olduğunu kabul eden bazı Sünnî müfessirler ise bu cümlenin hicri onuncu yılda, Arafat'ta Veda Hacci'nda³⁴ indirildiğinde müttefiktirler.

²⁹ Bk. Tabatabâi, *el-Mizân*, 5/172-173, 200. Ayrıca bk. Nâsır Mekârim eş-Şirâzî, *el-Emsel fi Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münzel* (Kum: Medresetü'l-İmâm Ali b. Ebî Talib, 1421), 3/590.

³⁰ Tabatabâi, *el-Mizân*, 5/170-171. Cüsemî iki cümlenin de Arafat'ta indirildiğini söylemiştir. Bk. Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-Cüsemî (ö. 494/1101), *et-Tehzîb fi't-Tefsîr*, thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Lübânî, 1439-1440/2018-2019), 3/194.

³¹ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, 6/116.

³² Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, 1/410; İbn Berrecân, *Tenbühü'l-Efhâm*, 2/145. Ancak mesela 11. Ayet Hendek savaşına atıf yapmaktadır.

³³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/139.

³⁴ Mukâtil, *Tefsîru'l-Mukâtil*, 1/276; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 1:2/81; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/336. Hz. Peygamber'in devesi Adbâ'nın nüzul sebebiyle sıkıntı çekmesine dair bk. Tûsî, *et-Tibyân*, 3/413. Bazı rivayetlerde bu olayın surenin tamamıyla ilgili olduğu nakledilse de özellikle incelemekte olduğumuz ayetin bir pasajıyla alakalı olması daha muhtemeldir. Bk. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/139. Hac için Mekke'ye girilen herhangi bir gün olabilir de denilmiştir. Bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 2/285.

Süddî'den nakledilen bir rivayete göre Hutam b. Hind ismindeki birisinin Müslüman olmaya geldikten sonra süre isteyip ayrılması, yolda Mekke'ye ait bir sürüyü ele geçirmesi, ertesi yıl da hac için bir kurbanı işaretlemesi ikinci ayetin iniş sebebidir.³⁵ Bir bütün olarak surenin Arafat'ta indiği Şii müfessirler tarafından da benimsenmiştir. Ayrıca içlerinden bazıları bu ayetin mensuh³⁶ değil aksine dinin kemale erdirilmesi ayeti münasebetiyle nasih olduğunu savunsa³⁷ da İmam Bâkır (öl. 114/733), ayetin iniş sebebinin, Hutam rivayeti olduğu kanaatindedir.

Câbirî, ayetin Arafat'ta indirilmiş olmasına dair kabullerin, ayetlerin bağlamı ile uyuşmadığını, ayetler arasında tam bir uyum bulunduğunu savunmuş ve özellikle üçüncü âyetin kendi içinde bütünlük arz ettiğini, başı ile sonunun uyumlu olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bütün müfessirlerin ve ravilerin yaklaşımları, ayetin bütünlüğünü bozarak manayı yanlış mecralara taşımaktadır. Câbirî, bu iki ayetin Veda Haccı'nda indirilmiş olduğunu söylemenin, Mâide'nin Nasr suresinden ve Mekke'nin fethinden sonra indirilmiş olmasını gerektireceğini savunur. Mekke sekizinci yılda fethedilmiş, Veda Haccı ise onuncu yılın sonlarında yapılmıştır. Ona göre bu yaklaşım, surenin elli ikinci âyetindeki ifadelerle çelişmektedir. Zira orada münafıkların korktukları fakat Allah'ın yakın bir zamanda müminler için fetih nasip edeceği, bu sebeple münafıkların gizledikleri kötü şeylerden pişman olacakları ifade edilmiştir:

*“Demek ki süre, Mekke'nin sekizinci yılda fethedilmesinden önce indirilmiştir. Bize göre bu sure, Hudeybiye anlaşmasının hemen ardından... kaza umresi münasebeti ile indirilmiştir. Hz. Peygamber'in hicretten sonra ilk kez Mekke'de bulunuyor olması nedeniyle de Allah'ın şiarlarının, yani Hac şiarlarının yeniden bildirilmesi, helal-haram konusunda İslam'ın bakış açısına göre tafsilatlı hükümlerin verilmesi, Ehl-i Kitab'ın Tevrat ve İncil ile olan ilişkilerinin ele alınması gerekli olmuştur. Dolayısıyla bu sure, kıssaların anlatıldığı, itikadi ilkelerin konulduğu ya da savaş için teşvik ve hazırlıkların konu edildiği bir sure değil, yasaların konulduğu bir teşri' suresidir.”*³⁸

Kanaatimizce her ikisi de aynı zaman dilimine işaret ettiği anlaşılan “Bugün kafirler sizin dininizden ümitsizliğe düştüler...” ve “Bugün dininizi kemale erdirdim...” cümleleri birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Üçüncü ayetteki her iki cümlenin de Mekke'nin fethi dolayısıyla indirildiğine işaret eden müfessirler vardır ve bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Bu noktada ayetin Arafat'ta, belki de tekrar söylenmiş olduğu düşünülebilir.

³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 8/31-34; Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/8; Kâsmî, *Mehâsinü't-Tevîl*, 5/1795; Tûsî, *et-Tibyân*, 3/422.

³⁶ Krş. Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasan et-Tabersî (öl. 548/1156), *Mecme'u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kurân* (Beyrut: Dâru'l-Murtaza, 1427/2006), 3/220.

³⁷ Tabatabâî, *el-Mizân*, 5/192-194; Muhammed Hüseyin Fazlullah, *Mîn Vahyi'l-Kurân* (Beyrut: Dâru'l-Mellâk, 1419/1998), 8/22-23; Şirâzî, *el-Emsel*, 3/570. Krş. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 2/270.

³⁸ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l-Kuran*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlimyurdu Yay., 2017), 3/431-432.

III. Nesh Meselesi

Mâide suresindeki en ciddi tartışmalardan biri de nesh meselesidir. Surenin ilk iki ayetinin bazı tefsirlerde ise ikinci ayetteki Müşriklerin haccetmelerine izin veren ibarenin,³⁹ Müşriklerin buldukları yerde öldürülmelerini emreden Seyf ayeti⁴⁰ ile nesh edildiği literatürde yer almaktadır.

İncelediğimiz ayetteki “din” ile kastedilen mana, bir bütün olarak din (şariat) biçiminde kabul edildiğinde bu ayetten sonra indirildiğini bildiğimiz kelâle ve ribâ henüz ortada yok iken dinin kemale erdirilmesi nasıl açıklanacaktır? Müfessirler oluşacak olan anakronizmi genelde “Bugün dininizi kemale erdirdim...” pasajının Arafat’ta nazil olduğunu ve bundan sonra da başka haram-helal indirilmediğini kabul ederek çözüme cihetine gitmişlerdir. Yine bazı müfessirlere göre dinin kemali ile Müşriklerin ve özellikle de çıplak tavaflarının engellenmesi veya hac menasikinin tamamlanmasını kastetmesi aynı minvaldeki ameliyelerdir.

Ulemayı bu tutumu takınmaya iten en temel etken ise söz konusu pasajın son inen ayet olarak kabul edilmesi çerçevesindeki mülâhazalardır. Bununla birlikte bu rivayetin nüzul tarihiyle irtibatı sorunludur. Kanaatimizce mana, hac menasiki kastedilmeksizin doğrudur. Ayet Hudeybiye Barışı nedeniyle Mekke’ye girmeleri engellenen müminlere Kaza Umresi vesilesiyle kazandıkları zaferi ifade etmektedir. Müminler, Hudeybiye’de buldukları sırada oluşan kötü atmosferden rahatsız olmuşlar sonrasında ise menfi şartları olan bir anlaşmaya imza atıldığını düşünmüşlerdi. Dolayısıyla ayet grubu, en başta Hudeybiye’den sonra oluşan iklime işaret etmektedir: Sözleşmeye uyulması, kötülükte değil iyilikte yarışılması, Müşriklere duyulan kinin haccı engellemeye dönüşmemesi, umre esnasında uyulacak prensipler, haramlar, helaller ve nihayet bunun bir zafer olduğu müjdesi. İşte o gün kafirler, yapılan anlaşma ve bu anlaşmanın yeni siyasi fetihleri beraberinde getirmesi karşısında artık ümitsizliğe düşmüş ve din elbette Hudeybiye’deki o ilk ana göre daha yetkin hale ulaşmış, Allah yine nimetini tamamlamıştır.

Artık bugünden sonra Müslümanlar potansiyel bir güç olmaktan reel/fiili bir güce dönüşmüşler ve siyasi olarak Kureyş ve Yarımada üzerinde egemenliklerini ihsas ettirmişlerdi. Bu yorum, yasama ile ilgili nesh sorununu ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca neredeyse bütün müfessirlerin kabul edegeldiği üzere ayetin içindeki bir bölümün ayrı indirilmiş olmasındaki muğlaklık ve nedensellik sorunu da çözülmektedir.

Tekrar konumuza dönecek olursak bizim yorum çerçevemiz söz konusu ayetin anlaşılması ile ilgilidir. Dinin yetkinliği, tamlığı meselesi elbette sadece bu ayete bağlanamaz. Nitekim nu noktada Müslüman düşünürler tarih boyunca bu yetkinliği niceliksel bir haslet olarak tanımlamaya ve bu çerçevede şeriata indirgemeye çalışmışlardır.

³⁹ Cüşemî, *et-Tehzib fi't-tefsir*, 3/176, 189; Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kurân*, 2/5, 8. Ayrıca bk. Semerkandî, *Tefsiru's-Semerkandî*, 1/411.

⁴⁰ Tevbe 9/5, 28. Ayet(ler)in mensuh oluşuna dair tefsirler için bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 8/34-40, 51-52; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesir*, 2/277-278; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 2/338; Kâsımî, *Mehâsinü't-Tevîl*, 5/1798; Ebu'l-Fazl Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî (öf. 1924), *Rûhu'l-Me'ânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 6/47.

B. “Dinin Kemale Erdirilmesi” Ayeti Bağlamında Mezhebi İhtilaflar

İslam düşüncesinde iki ana akım, Sünnilik ve Şiiliktir. Mutezile her ne kadar bugün temsilcisi kalmasa da kelami yorumları ve akılcı yaklaşımlarıyla bu iki ana akımın içerisinde adeta bir nüve olarak yaşamaya devam etmektedir. Sünni ve Şii düşüncenin içerisinde iki ana çizgi bulunmaktadır. Bunlardan gelenekçi/muhafazakâr zihniyet Sünni düşüncede Ehl-i Hadis/Selefilik tarafından, Şiilikte ise Ahbarilik tarafından temsil edilmektedir. Bunun karşısında ise akılcı/hadari zihniyetin temsilcileri, Mutezile, Ehl-i Rey (Sünni) ve (Şii) Usuliliktir. Burada şu noktanın da altını çizmek gerekir ki Sünniliğin apolitik yapısına karşılık Şiilik, politik/karizmatik/liderci zihniyetin de tipik bir örneği olarak tezahür etmiştir.

I. Gelenekçi/Muhafazakâr ve Akılcı Zihniyet Çerçevesinde Ehl-i Sünnet ve Mutezile

Ehl-i Hadis ve Ehl-i Rey diye başlıca iki ekole ayrılan Ehl-i Sünnet alimleri ayeti yorumlama noktasında farklı görüşler serdetmişlerdir. Bu iki ekol tefsir literatürüne nakli esas alan, ‘rivayet’ ve naklin yanında bireysel yorumları da mümkün kılan ‘Dirayet’ ekolleri olarak yansımıştır. Mâtürîdî (öl. 333/944)’nin tefsir-te’vil ayrımı da bu ayrışmayı yansıtır.⁴¹

Hadis taraftarlarının dünya tasavvuru oldukça sınırlıdır. İnsanın sürü gibi düşünüldüğü bu fikirde çobansız hareket edilemez. Din, mutlak bir metin hakimiyetiyle birlikte düşünülür. Din bir sabiteler alanı olarak görülür, zamanın ayartıcılığına karşı içe doğru zaman çökmesi yaşanarak geçmiş, dönülmek istenilen bir cennet olarak idealize edilmiş, farklı kültür ve görüşler bidat/yenilik nitelemesiyle yaftalanarak Arap kültürü ve dili yüceleştirilmiştir. Bu zihniyete göre Kur’ân, üzerinde düşünülecek bir metin değil, onu işiten ilk nesillerin bize aktardığı rivayetlerden hareketle uygulanacak bir yasa kitabıdır. Bilgi, isnad zinciriyle ulaşılabilen bir şeydir. Akıl yürütme; şeytani bir sapma, yeni dinler peşinde koşma, heva ve hevesine tabi değildir. Din, yeni yollar aramak (ibtidâ’) değil, geleneklere uymaktır (ittibâ’). Bu yaklaşım incelediğimiz ayete dair nakillerinde de görülmüştür. Onlar, söz konusu ayeti Sekaleyn Rivayeti ile bağlantılı olarak nakletmeye çalışmışlar böylece Kur’ân ve Resulullah’ın sünnetinin dışında başka bir hüküm kaynağı kabul etmemişlerdir. Ancak bu yaklaşım başta bizatihi ilahi hitaptaki akletme, tezekkür, tedebbür gibi emirleri görmezden gelmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in yirmi üç yıllık yaşantısında sergilediği akılcı yaklaşımları da göz ardı etmektedir. Bu bir tür metin odaklı hipnozdur.

Dinin kemale erdirilmesi Said b. Cübeyr (öl. 94/713) ve Katâde’ye göre Müslümanların Harem-i Şerif’te tek başlarına olmaları, Müşriklerin oradan tahliye edilmeleri ve onlar olmadan hac yapmaktır.⁴² Bu, ilk bakışta dinin manasını şeriatın bir alanına indirgeyen daraltıcı bir yorum olarak görünmektedir. Meseleyi ayetin kıyası daraltması noktasından değerlendiren Taberî (öl. 310/923) de kıyası, dolayısıyla akılı sınırlayıcı bir hükme ulaşılamayacağını beyan ettikten sonra “din”in manasını bu iki alimin görüşü üzerinden

⁴¹ Bk. Veysel Gencil, “Mâtürîdî’de Tefsir Te’vil Ayrımı Meselesi”, *Diyanet İlmî Dergi* 55 / 3 (Eylül 2019), 805-839.

⁴² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 8/82; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’âni*, 6/60.

tespit etme yolunu tercih etmiştir. Buna göre mana, “Bugün sizin haccınızı tamama erdirdim ve sizin için Müşrikler olmaksızın bu haram beldede (haccetmede) karar kıldım.” şeklindedir. Bu görüş, kemale erdirmenin hac hükümlerinde olduğunu savunması açısından Kelâle ayetinin indirilmesi ile oluşan nesh problemini de dikkate almaktadır ve Taberî’ye göre Ehl-i tevil’in de fikri de bu yöndedir.⁴³ Ahfeş (öl. 215/830) ise ilgili ibareyi farzların yetkinleşmesi olarak değerlendirmiştir.⁴⁴

Çağdaş müfessirlerden Tantâvî (öl. 1940)’ye göre “*Bugün kafirler sizin dininizden ümitsizliğe düştüler...*” ile başlayan cümle bir ara cümledir. İfadenin Mekke’nin fethi ile ilgili olması oldukça isabetli bir yorum olacaktır. Zira bu andan itibaren Müşrikler Müslümanların dini, siyasi, toplumsal, edebi otoritesini kabul etmişler ve hücumdan savunmaya çekilmişlerdir.⁴⁵

İbnü’l-Arabî (öl. 543/1148)’ye göre dinin ikmalıyla kastedilen; 1) Marifetullahtır. Allah; nefsinin, isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini onlara öğretmiş, ‘beni tanıyın’ demiştir. 2) Dinlerinden razı olarak bunu kabul etmesidir. 3) Allah-u Teala’nın onların Arafat’ta yaptıkları dualarına icabet etmesidir. 4) Müslümanları düşman üzerinde egemen kılmasıdır. 5) Harem-i Şerif’in Müşriklerden temizlenmesi ve çıplak tavafın engellenerek eşitliğin sağlanmasıdır. 6) Farzların yetkin hale gelerek nesh ameliyesinin son bulmasıdır. 7) Bu andan itibaren başka bir ayet inmeyerek şeriatın kemale ermesidir.⁴⁶

Ebü Ubeyd’e göre din daha öncesinde eksikti. Kamil manada bu ayetin indirildiği gün tamamlandı. Bu iddiaya göre Hz. Peygamber o güne kadar insanları eksik bir dine davet etmekteydi. Mâtürîdî ise “Hangi söz bundan daha vahşi ve daha çirkin olabilir?” diyerek bu yoruma karşı çıkmıştır.⁴⁷

Ehl-i Hadis, dinin kemalinden genel manada Müslümanın ihtiyacı olabilecek tüm sorunların çözümüne dair hukuki cevapların verildiği, helal ve haramların tayin edildiği, farzların belirlendiği sabit bir din ve şeriatı anlamıştır.⁴⁸

Ebu’l-Leys es-Semerkandî ve Cüşemî (ö. 494/1101), dinin kemale ermesini şeriatın, helal ve haramın tayininin sona ermesi olarak anlamış, Süddî ve İbn Abbas’tan gelen, bunun hac ve uygulamaları ile ilgili olduğuna dair rivayete kıymet vermemiştir. Ancak İbn ‘Atıyye (öl. 541/1147) ibarenin dinin çoğu farzını kastettiğine işaret etmiş sonrasında da nazil olan ayetlere vurgu yapmıştır.⁴⁹

⁴³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 8/80, 82. Ayrıca bkz., Hâzin, *Lübâbü’l-tevil*, 2/10; Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menâr*, 6/155-156; Tûsî, *et-Tibyân*, 3/436. Krş. Sem’ânî, *Tefsiru’l-Kurân*, 2/11. Sem’ânî, kelâle ayetinin bu ayetten sonra gelmiş olmasını zayıf bir görüş olarak değerlendirmiştir.

⁴⁴ Ebu’l-Hasan Said b. Mes’ade el-Ahfeşü’l-Evsat (öl. 215/830), *Me’âni’l-Kurân*, thk. Hedy Mahmud Kurâ’a (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1411/1990), 274.

⁴⁵ Tantâvî, *Tefsiru’l-vasit*, 4/10; Tâhir b. el-‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tevîr*, 6/99. Krş. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 8/78.

⁴⁶ Ebü Bekr İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kurân*, 2/40.

⁴⁷ Ebü Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944), *Tevîlâtü’l-Kurân*, çev. S. Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ensar Yay., 2016), 4/158.

⁴⁸ Bk. İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kurânî’l-Azîm*, 3/26.

⁴⁹ Semerkandî, *Tefsiru’s-Semerkandî*, 1/416; Cüşemî, *et-Tehzîb fi’t-Tefsîr*, 3/198; İbn ‘Atıyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*,

İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201), ayetin mana içeriğini kendisine ulaşan rivayetleri de dikkate alarak şu şekilde belirlemiştir:

1- Dinin farzlarının ve had cezalarının kemale erdirilmesidir. İbn Abbas ve Süddî'ye göre bu durumda mana, “Şeriatlarınızı kemale erdirdim” şeklinde olmaktadır.

2- Katâde ve Said b. Cübeyr'e atfedilen Müşriklerin Kabe'yi haccetmekten men edilmesidir. Mamafih Şa'bi, bunun Müslümanların galebe çalması muzaffer olmaları manasına geldiğini, farzların ve sünnetlerin tekamülüyle ilgisinin olmadığını söylemiştir. Mana ise “bugün sizin dininizin (siyasi) zaferini kemale erdirdim.” şeklindedir.

3- Dinden neshin kaldırılmasıdır. İbn Cübeyr bunu savunmuştur.

4- Düşman korkusunun son bulması onu mağlup etmenin kesinleşmesidir. Zeccâc (öl. 311/913), bu görüştedir.

5- Bu şeriatın kendisinden sonra gelebilecek bir hükümlerle nesh edilmesinin son bulmasıdır.⁵⁰

Haddi zatında İbnü'l-Cevzî'nin serdettiği bu beş madde toplamda Mâverdi (öl. 450/1058)'nin de yaptığı gibi⁵¹ ikiye indirilebilir. Bunlardan birincisi çoğunluğun da anladığı şekliyle helal, haram, hadler, nesh yani şeriat. İkincisi ise siyasi olarak Müşriklerin mağlup edilmeleri ve bunun neticesinde oluşan güven ve huzur ortamıdır.

Dine dair yorumlar gelenekçi zihniyette aynı zamanda bir kimlik oluşturmaya da hizmet etmektedir. Büyük öteki, Rey/kıyas taraftarlarıdır. Selefî düşüncenin iki büyük kurucusundan birisi olan İbn Teymiyye (öl. 728/1328)'ye⁵² göre dinde yeni yorum arayışları onun kemaline halel getirir. Dolayısıyla dinin kemali ancak kıyasa ihtiyaç duyulmamasıyla mümkündür.⁵³ Reşid Rıza (öl. 1935)'nin halef olarak isimlendirdiği Rey taraftarlarının ortaya koyduğu en önemli nokta şudur. Selef yani Zahirî ulemaya göre bu ayet kıyas delilinin hükümsüz ve geçersiz olduğuna delalet etmektedir. Dolayısıyla kıyas gibi bir yasama metodundan hareketle ibadet, helal veya haram hukuku geliştirilemez. Aksi durumda dinin eksikliği sorunsalı oluşur.⁵⁴

Daha önce de ifade edildiği üzere Sünnilik, sadece gelenekçi zihniyet tarafından temsil edilmemektedir. Akılcı/hadari zihniyet, yerleşik hayata geçmiş olan toplumların temel niteliği olarak oluşmuştur. Bu tarz düşünenler, bilginin tek kaynağı olarak akli görmemekle beraber bilgi üretim sürecinde tıpkı duyulara, keşif/sezgiye olduğu gibi akla da değer vermesiyle öne çıkmaktadırlar. Dini metinlerin anlaşılmasında akli önceleyen ve akli bir yargıç gibi sürece

2/154.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 2/287-288. Bk. Kâsımî, *Mehâsinü't-Tevîl*, 5/1830-1831.

⁵¹ Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 2/12-13.

⁵² Ayrıntılı bilgi için bk. Muhyettin İğde, “Selefilğin Anlaşılması İle İlgili Bazı Mülâhazalar”, *Zahirî ve Selefî Din Yorumu*, ed. Sönmez Kutlu (İstanbul: Kuramer Yay. 2019), 428-431.

⁵³ Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim Teymiyye 728/1328), *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, thk. M. Reşad Salim (b.y.: y.y.,1406/1986), 6/411.

⁵⁴ Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, 6/156.

dahil eden bu düşüncede sebep-sonuç ilişkisi önemlidir. Metnin gösterdiği hedefe odaklanan bu yaklaşımda esas olan sözler değil, sözlerle amaçlanan ereklere dir. Bu düşüncenin ayrıt edici vasıflarından biri de olaylara analitik yaklaşması, oluşturduğu kurumsal yapılarla sürekliliği sağlamayı başarabilmesidir. Geçmişin otoritesine karşın toplumun bir parçası olan bireyi esas alan bu yaklaşımda ontik, sosyolojik ve psikolojik farklılıklar bir zenginlik olarak kabul edilir, ötekileştirilmez. Bu tarz düşünüşün egemen olduğu yapılarda toplumsal birliktelik bizatihi amaç değildir; bir ereğe ulaşmak için araçtır. Bu zihniyet İslâm düşüncesinde Rey Taraftarları, Eş'âriilik, Mâtürîdilik ve Mutezile tarafından temsil edilmiştir.⁵⁵

Mutezile'den Zemahşerî (öl. 515/1144)'ye göre ayet ile kastedilen mana; "Dini yükümlülükler bağlamında helâl ve haramın öğretilmesi, şer'î hükümlere vâkıf olunması, yöntem olarak da kıyas ve içtihat için gerekli ilke ve esaslar gibi ihtiyaç duyacağınız her şeyi size tamamen vermiş oldum."dur.⁵⁶

Taberî'ye göre Allah, sadece helal, haram, hadler vs. değil dinimizle ilgili kendisine ihtiyaç duyduğumuz şeylerin tamamına dair delilleri de bahşetmiştir.⁵⁷ Kemale ermenin, içtihat prensipleri ve şeriatın kanunları olduğu konusunda Beyzâvî (öl. 685/1286) de aynı görüştedir.⁵⁸ Bu noktada bazı müfessirler, dini yasalardaki niceliksel artışın görece bir eksiklik olarak değerlendirilmesine karşı "Elimde tam on vardır" demek tıpkı "Yirmi vardır" demek gibi kemale işaret etmektedir biçiminde bir argüman geliştirmişlerdir.⁵⁹ Bu durumda sanki zamanın değişmesiyle birlikte hukukun kendisine dayandığı yasaların niceliksel artışının neticede yasamanın temelini zedelemeyeceği savunulmak istenmiştir.

Kurtubî (öl. 671/1273)'ye göre Cumhur, dinin kemale ermesiyle farzların, helal ve haramların çoğunun kastedildiğini söylemiştir. Zira bugünden sonra Kur'an'dan birçok bölüm inmiştir. Riba, kelâle ve diğer ayetler bu cümledendir. Bugün ise sadece dinin çoğu ve hac menasiki kemale ermişti. Zira o gün onlarla hiçbir Müşrik özellikle çıplak tavafa katılmamış, insanların çoğu Arafat'ta vakfe yapmıştı.⁶⁰

İbn Âşûr, İbn Abbas'tan nakledilen bu ayetten sonra herhangi bir şeyin helal ya da haram kılınmadığına dair rivayete de işaret ederek dinin şeriatı, inanç prensiplerini ve muamelatı kapsadığını söylemiştir. Ona göre de kıyas, icma gibi dini yasama delilleri Kur'an ve sünnete dayanmaktadır.⁶¹ *Kur'an Yolu* tefsirinin görüşleri de aynı doğrultudadır: "Bu dinde insanî sorunların çözümü için ana ilkeleri koymuş, ayrıntılar ve ortaya çıkacak yeni sorunların çözümü için de genel prensipleri çerçevesinde içtihat yolunu açık tutmuştur."⁶²

⁵⁵ Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, 1. Baskı (Ankara: Otto Yay., 2012), 25-30.

⁵⁶ ez-Zemahşerî (öl. 538/1144), *el-Keşşâf*, ed. Murat Sülün, trc. Mehmet Erdoğan vd. (İstanbul: TYEK Başk., 2017), 2/368.

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 8/80.

⁵⁸ Nasıruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beyzâvî (öl. 685/1286), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Tevîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988), 1/255.

⁵⁹ Kâsımî, *Mehâsinü't-Tevîl*, 5/1830; Tûsî, *et-Tibyân*, 3/436.

⁶⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kurân*, 7/293.

⁶¹ Tâhir b. el-'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 6/103-104.

⁶² Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 2/216.

Nimetin tamamlanması Mekke'nin fethi ve Cahiliye alametlerinin yok edilmesidir.⁶³ Mâtürîdî'ye göre dinin kemale ermesinden maksat artık o günden itibaren insanların açık ve serbest olmalarıdır. Zira daha önce böyle değillerdi. Mamafih Resulullah'ın, “İki aylık mesafeden düşmana korku salmakla bana yardım edildi.” ve “Bu yıldan sonra hiçbir müşrik Kâbe'yi hac edemeyecek” sözlerinin anlamı daha da belirginleşmiş olmaktadır. Müslümanlar artık düşmandan emin olmuşlar, tekrar onların dinine dönmekten Allah onları korumuş ve kendi dinlerine dönmelerinden de kafirlerin ümitlerini kesmiştir. Dinin kemale ermesi de bu durumlara işaret etmektedir. Buna göre insanın düşmanına karşı tam bir güvenlik hissi içerisinde olmasından daha kâmil ve tam bir nimet olamaz.⁶⁴

II. Siyasi-Karizmatik Liderci Zihniyet Şia

Şii düşüncede Hz. Ali'nin imameti, en temel siyasi/dini prensiplerden olup nübüvvetin parçası kabul edilmiştir. Onlar bu konuda birçok nassı ya direkt ya da tevil ederek kendi amaçları doğrultusunda kullanmışlardır. İmamlar tıpkı Kur'an ve Sünnet gibi siyasi/dini hiyerarşinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Söz konusu yapı Şii literatürde vasi, veli, imam kavramsallaştırmalarıyla ifade edilmiştir. Mükemmel din olan İslâm'ın Peygamberi hiyerarşinin en üstünde yer alırken Ali vasisi olarak onu takip eder. Ali'yi de ilahi bilgiyi deruhte eden ve zamanlarının hüccetleri olan imamlar izler. Diğer peygamberler, dinlerinin durumuyla da bağlantılı olarak hiyerarşide ancak imamlardan sonra konumlanırlar.⁶⁵ Şiilik, Peygamberin karizmatik liderliğini Ehl-i Beyt ile sürdürme eğiliminde olmuştur. Bu yaklaşımları onların din anlayışlarını da etkilemiştir.

Ana akım Şiilik içindeki ilk ekol Ahbariliktir. Dini bilgiyi imamlardan nakledilen haberler üzerine inşa etmeyi temel ilke edinen Ahbari ulemaya göre din, ahbardan ibarettir. Dini metinlerin yorumunun ancak imamlar tarafından yapılabileceğini savunan Ahbarilik, on ikinci imamın gaybetinden sonra oluşan Usuliliğe karşı siyasi olarak var olma mücadelesi vermiştir. Özellikle Esterâbâdî (öl. 1033/1624)'nin sistemli hale getirdiği ekol, fikri yapısıyla tarih boyunca gelenekçi/muhafazakâr çizgiyi temsil etmesiyle belirginleşir.

Şii alimler sadece bu ayeti değil, neredeyse tüm Kur'an'ı velayet iddiaları çerçevesinde kurgulamıştır. Mesela Kummî, İnşirâh suresinin 6. ayetindeki ilahi emri, “Veda haccı'nı tamamlayınca müminlerin emiri olarak Ali b. Ebî Talib'i ata!” biçiminde kabul etmiştir. Muhammed b. Cafer (es-Sadık)'ın 6. ve 7. ayet ile ilgili yorumunun şu şekilde olduğu beyan edilmiştir: “Nübüvvetini tamamlayınca Ali'yi ata!”⁶⁶ Ancak bu konudaki en önemli ayet elbette dinin tamamlanmasına dair olandır.

Her şeyin teolojik/politik olduğu bir zihnin sahibi olan Şii müfessirler, Mâide

⁶³ Beyzâvi, *Envâru't-Tenzil*, 1/9; Ömer Nasuhi Bilmen (öl. 1971), *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri* (Bilmen Yay., ts.), 2/727.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kurân*, 4/159.

⁶⁵ Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî (öl. 381/991), *Kemâlu'd-Dîn ve Temâmu'n-Nîme*, tsh. Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran: Mektebetü's-Sadûk, 1390/1970), 211-288. Ayrıca bk. Murtaza el-Mutahharî, *el-İmâme*, trc. Cevad Ali Kessâr (B.y.: Dâru'l-Havrâ, ts.), 38-53.

⁶⁶ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 3/1165-1166.

suuresindeki ayeti öncelikli olarak velayetin ispat edilmesi sadedinde değerlendirmişlerdir. Muğniyye (öl. 1979)'ye göre dinin ikmalî hem yasama hem de yürütme erkinin birlikte olmasıyla mümkündür. Yürütme olmadan tek başına yasama, hiçbir pratik geçerlilik taşımaz. İslâm düşmanları, Resulullah vefat edince yürütme erkinin ortadan kalktığını iddia etmişlerdir oysa Resulullah, Hz. Ali'yi seçerek bu otoritenin devamını tesis etmiştir.⁶⁷

Şii müfessirlerden önemli bir kısmı, ayetin Arafat'ta Veda Haccı esnasında indirildiği görüşündedir.⁶⁸ Dinin tamamlanması ile ilgili pasajın mutlaka ama mutlaka "*Bugün kafirler sizin dininizde ümitsizliğe düştüler*" ibaresiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ve bu haliyle söz konusu iki ibarenin ayet(ler)in genel muhtevasından farklı olarak itirazi (ara) bir cümle olduğunu belirten Tabatabâi'ye göre her halükarda bunların a) sureyle birlikte indikleri b) surenin bütününden ayrı inmekle birlikte Resulullah'ın emriyle surenin içine dahil edildikleri c) söz konusu amelîyenin vahyin cemi esnasında gerçekleştirildiği söylenebilir.⁶⁹

Şia'nın söz konusu ayet ile ilgili yorumları Sekaleyn ve Gadîr-i Hum rivayetlerine atıfla incelenmek durumundadır. Şia'ya göre Resulullah Veda Hutbesi'nde, "Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve Ehl-i beytimi... Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz." diyerek konuşmasını bitirmiş, Ali'yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiştir: "Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!"⁷⁰ Hz. Peygamber'in bu beyanatından sonra orada bulunanlar sırasıyla gelip Ali'yi tebrik etmişler. Medine'ye hareket edilince yolda, hatta bazılarında göre daha orada, "... *Bugün sizin için dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâm'ı beğendim...*"⁷¹ meâlindeki âyet nazil olmuştur.

Hz. Ömer'in bu olay üzerine Hz. Ali'yi kutladığının nakledilmesi⁷² ise oldukça ilginçtir. Kummî'ye göre Müslümanlara son farz kılınan şey Hz. Ali'nin velayetidir ve daha sonra bu ayet nazil olmuştur. Buna göre Müşrikler Hz. Ali'nin velayeti emredilince din tamamlanmış olması sebebiyle artık ümitsizliğe kapılmışlardır.⁷³ Hatta bir rivayete göre bir önceki ayette, ümitsizliğe düşenler de Emevilerdir.⁷⁴ Furât el-Kûfî (öl. 310/923?), dinin ikmal edilmesi ve nimetin tamamlanmasının Hz. Ali vesilesiyle olduğu kaydını düşmüştür.⁷⁵

Şia'ya göre Hz. Ali'nin velayeti ile farzların kemale erdirilmesi aslında Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı tüm ilimleri ona ve Ehl-i Beyt'ine tevdi etmesi nedeniyledir.⁷⁶ Ali er-Rızâ'dan nakledilen bir rivayete göre o bu ayetin yorumuyla ilgili şöyle demiştir:

⁶⁷ Muhammed Cevad Muğniyye, *et-Tefsîru'l-Kâşif*, thk. Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî (Kum: Matbaatü Settâr, 1428/2007), 3/15.

⁶⁸ Furât b. İbrahim el-Kûfî (öl. 310/923?), *Tefsîru'l-Furât el-Kûfî*, thk. Muhammed el-Kâzım (Tahran: Müessesetü Vizârati's-Sekâfe ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1410/1990), 1/120; Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kurân*, 8/11; Tûsî, *et-Tibyân*, 3/414.

⁶⁹ Tabatabâi, *el-Mizân*, 5/170-171.

⁷⁰ Muğniyye, *et-Tefsîru'l-Kâşif*, 3/14.

⁷¹ Mâide 5/3. Olay kurgusu için bk. Furât el-Kûfî, *Tefsîru'l-Furât*, 2/129-131.

⁷² Fazlullah, *Min Vahyi'l-Kurân* 8/47.

⁷³ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, 1/238-239; Tûsî, *et-Tibyân*, 3/436.

⁷⁴ Ayyâşî, *et-Tefsîr*, 2/9.

⁷⁵ Furât Kûfî, *Tefsîru'l-Furât*, 1/117.

⁷⁶ Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, 2/10.

“Allah (c.c.) onlar için dini kemale erdirmeden hiçbir nebinin ruhunu kabzetmemiştir. Onlara Kur’ân-ı Kerim’i bahşetmiştir. Onda her şeyin ayrıntısı vardır. Orada helali, haramı, (had cezalarını) hükümleri ve insanların ihtiyaç duydukları her şeyi tam olarak ortaya koymuştur. Allah “Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık”⁷⁷ buyurmuştur. Ömrünün sonundaki Veda Haccı’nda da “Bugün size dininizi kemale erdirdim, nimetimi tamamladım ve sizin için İslam’dan razı oldum” ayetini indirmişti. Dinin tamamlanması sadedinde imameti emretti. Resulullah da hemen ümmetine bilgi edinebilecekleri kaynaklarını öğretti, takip etmeleri gereken prensipleri açıkladı ve onları hakka yönelmiş olarak terk etti. Onlar için Ali’yi bir nişan ve imam olarak belirledi. Ümmetin ihtiyaç duyduğu her şeyi açıkladı. Artık bundan sonra her kim Aziz ve Celil olan Allah’ın dinini ikmal etmediğini iddia ederse o, Allah’ın kitabını reddetmiştir. Allah’ın kitabını reddeden ise kafirdir.”⁷⁸

Şia’ya göre Veda Haccı’nda⁷⁹ indiği nakledilen Maide suresinin ilk ayetinde emredilen akit(ahit)lerin içine tıpkı Allah ve Resulü’ne itaat gibi vasilelere itaat de girmektedir.⁸⁰ Ancak söz konusu kavramı bu manada yorumlamayan müfessirler de vardır.⁸¹ Vesayet inancını kabul eden Şiiğe göre normalde her peygamberin bir vasisi vardır. Hz. Peygamber’in vasisi de Ali’dir. Hz. Ali’nin torunları da kendisinden sonra vasiliği sürdürmeye devam etmişlerdir.

Burada “din” ile kastedilen nedir? Bir akaid, ahkam, ahlak bütünü olarak İslâm mıdır yoksa bir takım fihhi hükümler midir? Zira Muhammed Bâkır’a atfedilen bir haberi delil olarak kabul eden Şia’ya göre Allah burada son farzı yani velayeti ümmetine farz kılmış,⁸² bundan sonra da başka bir şeyi farz kılmamıştır. Cafer-i Sadık’tan nakledilen bir rivayet ise Resulullah Cuma günü Arafat’ta konakladığında Cebrail’in ona gelerek ve şöyle dediğini içermektedir: “Muhammed, Allah sana selam söylüyor ve sana diyor ki: Ümmetine söyle, Ali b. Ebî Talib’in velayetiyle (*Bugün dininizi kemale erdirdim...*) Bundan sonra size artık başka bir şey indirip farz kılacak değilim. Size namazı, zekâtı, orucu, haccı indirdim. O (velayet) da beşinci idi. Şüphesiz bu dördü ancak onunla birlikte getirdim.”⁸³

İnancı ortak bir ritüelle kurumsallaştırmak isteyen Şii bilinç, Gadir Bayramı’nı kutlamayı gelenek haline getirmiştir. Bu noktada Şii ulema, bir Yahudi’nin Hz. Ömer’e bugünün bayram olarak kutlanmasını tavsiye ettiği konuşmayı⁸⁴ sevinçle karşılamış olmalıdır. Mamafih, tefsir literatüründeki çoğu rivayetin ravisi olan Cafer-i Sadık’a atfedilen

⁷⁷ En’âm 6/38.

⁷⁸ Bahrâni, *el-Burhân*, 2/224.

⁷⁹ Tabersî, *Mecme’u’l-Beyân*, 3/213. Kummî söz konusu ayetin Gadir-i Hum’a iki mil mesafedeki Cuhfe’de, Tabatabâi ve İbn Teymiyye ise Arafat’ta indiğini söylemiştir. Bk. Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/239; Tabatabâi, *el-Mizân*, 5/171; İbn Teymiyye, *Minhâcü’s-sünne*, 7/314.

⁸⁰ Kâşânî, *Tefsîru’s-Sâfi*, 2/5.

⁸¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/415.

⁸² Kummî, *Tefsîru’l-Kummî*, 1/239; Bahrâni, *el-Burhân*, 2/223; Tabatabâi, *el-Mizân*, 5/185; Muğniyye, *et-Tefsîru’l-kâşif*, 3/14; Fazlullah, *Min Vahyi’l-Kurân*, 8/46.

⁸³ Ayyâşî, *et-Tefsîr*, 2/9.

⁸⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 8/86-88; Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kurân*, 2/10; İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, 2/154; Cüşemî, *et-Tehzîb fi’t-tefsîr*, 3/195; Ebû Bekr İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kurân*, 2/39; Şirâzî, *el-Emsel*, 3/589.

bir rivayette o bu ayetin indirildiği günün Ramazan, Kurban, Cuma ve Arafat (ta vakfe)'tan daha değerli bir bayram olduğunu ifade etmiş ve bu günde yapılacak en iyi ibadetin de oruç olduğunu beyan etmiştir.⁸⁵

Bugün kâfirler ümitsizliğe düştüler ayeti Hz. Ali'nin velayeti emredilince indirilmiştir. Ayyâşi'ye göre burada kastedilenler Ümeyyeoğullarıdır. Onlar, Ehl-i Bey'ten ümitsizliğe düşmüşlerdi. Muhammed Bâkır'a isnad edilen başka bir rivayete göre ise Resulullah aslında ümmetine Hz. Ali'nin imametini bildirmek istemekten çekinmiş ancak Mâide suresinin 67. ayetindeki, “*Ey peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.*” uyarısını alınca artık yapacağı başka bir şey kalmadığı için şöyle söylemiştir:

“Ey insanlar! Benden önceki nebilerin hepsine Allah ömür verdiği sürece insanları davet etti, onlar da bu çağrıya kulak verdi. Ben de siz de sorumlusunuz. O halde ne diyorsunuz? Onlar, ‘Senin tebliğ ettiğine, nasihat ettiğine ve üzerine yüklenen sorumluluğu yerine getirdiğine şahadet ederiz. Allah seni Peygamberlerin mükafatlarının en üstünü ile ödüllendirsin.’ Bunun üzerine Resulullah üç kere, ‘Allahım şahit ol’ dedikten sonra, ‘Ey Müslüman topluluğu! Bu (Ali’yi kastediyor), benden sonra sizin velinizdir. İçinizden şahit olanlar olmayanlara iletin.’”⁸⁶

Hz. Ali, Resulullah'ın şöyle dediğini nakletmiştir: “İslâm beş haslet üzerine inşa edilmiştir: İki şahadet, bir çift (karine). Bunun üzerine kendisine, ‘Biz iki şahadeti anladık ama çift nedir ki?’ diye sorulunca, ‘Namaz ve zekât. Dikkat edin onlardan her biri ancak diğeri ile birlikte kabul edilir. Oruç ve Kabe'nin ziyaret edilmesi ise ancak gücü yetenler içindir.’ Ve işte tüm bunlar Hz. Ali'nin velayeti ile tamamlanmış ve Allah-u Teala “*Bugün dininizi kemale erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım, din olarak İslâm'a razı oldum*” ayetini bahşetmiştir.⁸⁷

Ahbarilerin tam karşısında yer alan Usuliler, fihhi konularda akla yer vermeleri, dini düşüncede ahbara yer vermekle beraber On İkinci İmam'ın gaybeti sebebiyle oluşan yeni durumda içtihadı kabul etmeleri ile temayüz ederler. Onlar zamana ve değişime direnmektense uyum sağlayarak dine hizmet etmeyi benimsemişlerdi. Doktrinsel olarak imamın dönüşünün yaratabileceği boşluğu kurumsal manadaki yaklaşımlarıyla çözmeye çalışmışlardır. Ulemanın icmaı ve özellikle Mutezile ve Sünnilikle mücadeleden öğrendikleri akli metotlar bu noktada Usuli alimleri yeni duruma intibak etmeye zorlamıştır. Böylece onlar sadece imamların değil şartları taşıyan fakihlerin de imamların vekili olduğu fikrini normlar hiyerarşisine dahil etmişlerdir.

Şia, politik karizmatik liderci zihniyetin tipik bir örneğidir. Şii düşünürler başta İslâm

⁸⁵ Furât el-Küfi, *Tefsîru'l-Furât*, 2/118.

⁸⁶ Huveyzi, *Tefsîru Nûri's-Sekaleyn*, 2/191-192. Ayrıca bkz., Bahrâni, *el-Burhân*, 2/223; Mutahhari, *el-İmâme*, 85-87.

⁸⁷ Bahrâni, *el-Burhân*, 2/225.

tarihi olmak üzere dini nasları bu zihniyetin gereklerine göre şekillendirmişlerdir. Bu durum, dinin tamamlanmasına dair ibarenin yorumunda da dikkat çekmektedir. Onlar, ayeti genelde Gadîr olayı ile ilişkilendirmek için onun Cuhfe'de indirildiğini söylerken aslında bu düşünme biçimine uygun davranmaktan başka bir şey yapmıyorlardı.⁸⁸ Ancak daha geç dönemde yaşayan ve daha eklektik bir düşünür olan Tabatabâî söz konusu itikadı/fikri savunmak için ilk başta Sünnilerce de benimsenen bir kabulden hareket etmiş ancak neticede Hz. Ali'nin velayeti ile ilişkilendirmekten kendisini alamamıştır. Ona göre kafirleri umutsuzluğa sürükleyecek olan şey ne Mekke'nin fethi ne de Tevbe suresinin indirilmesi sonrası oluşan ortamdır. Zira bunlar Arafat'tan zaten önce vuku bulmuşlardı. Burada aşamalı olarak haram kılınma durumu sebebiyle oluşan bir korkuya atıftan da bahsedilemez. Dini hükümlerin (teşri') kemale erdirilmesi kastedilmemiştir. Ayet mutlak ve birkaç hükümle ilgili olarak konulan yasama faaliyetinden daha fazlası söz konusu edilmektedir. Zira hem Mâide suresinden hem de başka surelerden ayetler indirilmeye devam etmiştir. İbarede kafirlerin dinden ümitsizliğe düştükleri ifade edilmektedir.⁸⁹ Yani inananlardan değil bizatihi onların bağlandıkları ve kendisiyle harekete geçtikleri anlamlar kümesinden. Onların amacı Allah'ın nurunun söndürülmesi,⁹⁰ Müslümanların bu dine olan bağlılıklarının izalesiydi.⁹¹ İşte tam bu noktada Şii paradigmayı inşa etmek için kendisine kaynak bulmaya çalışan Tabatabâî'nin gayretiyle karşılaşırız. “Bu dinin son bulmasıyla ilgili son beklentileri şu” diyordu Tabatabâî:

“Bu görevdeki şahsın ölümüyle birlikte onun soyunu sürdürecektir birisi de olmadığı için bu hak çağrısı son bulacaktır. Onlara göre o (Hz. Muhammed) peygamber kılığında bir kraldı ve (çağrısı da) risalet kalıbı içinde sunulan bir saltanattı. Olur ya ölür veya öldürülürse, eseri (olan dini çağrısı) sekteye uğrar adı sanı unutulup gidecekti. Sultanların ve zorbaların yaşamında gözlemlenen bir durum da şuydu ki, iktidarları ne kadar görkemli, otoriteleri ne denli kapsayıcı olursa olsun, insanları hangi düzeyde boyun eğdirmiş olurlarsa olsunlar, ölümleriyle birlikte adları, sanları da unutulurdu. Onların pratik uygulamaları (sünnet) ve insanların hayatlarına egemen kıldıkları kuralları da kendileriyle birlikte nihayet mezara gömülürdü. Nüzul sebebine ilişkin rivayetlere istinaden Allah-u Teâlâ'nın şu sözlerinin onların bu beklentilerine ışık tuttuğu görülecektir: Asıl sonu kesik olan, sana kin duyandır.”⁹²

Görüldüğü üzere Tabatabâî ve onun temsil ettiği Şiilik, tipik bir politik liderci düşünce taraftarıydı. Bu zaviyeden Resulullah'ın yirmi küsur yıllık çabası ve bu çabanın kültürel çıktısı olarak oluşan toplumsal kesimlerin hiçbir kıymeti yoktu. Davayı taşıyan, ona hayat veren temel umde liderdi. O varsa her şey var o yoksa hiçbir şey olamazdı. Ne var ki bu yaklaşım

⁸⁸ Şirâzî, surenin Hudeybiye'den sonra Fetih suresinden sonra indirilmesini zayıf olarak görmüş ve Veda Haccı'nda indirildiğini savunmuştur. Bk. Şirâzî, *el-Emsel*, 3/569.

⁸⁹ Bk. Âl-i İmrân 3/69; Bakara 2/109.

⁹⁰ Saff 61/8-9.

⁹¹ Mü'min 40/14.

⁹² Tabatabâî, *el-Mîzân*, 5/179. Ayet için bk. Kevser 108/3.

özünde bir bütün olarak insanı değersizleştirmekte, toplumsal birliği ancak ve ancak karizmatik bir liderin otoritesi altında mümkün görmektedir. Elbette tarihsel olarak özellikle Sasani/Şii yönetim anlayışı bu gerçekliğe dayanmaktaydı ancak tek siyasi yönetim biçimi bu değildi.

Tabatabâî, din içinde meydana gelen bu gelişmeyi, “dinin kişisel taşıyıcılık aşamasından tüzel taşıyıcılık aşamasına (velayet/velayet-i fakih), oluşum aşamasından kalıcılık aşamasına geçiş” olarak bir çeşit kurumsallaşma şeklinde değerlendirmiştir. Ona göre kemale ermenin, tamamlanmanın gerçek manası budur.⁹³ O, üçüncü ayetin içinde de bir tekvini/varoluşsal-teşrii/hukuki ayrımı yapmıştır. Kafirlerin ümitsizliğe kapılmasına dair ifadeler varoluşsal, “*Bugün size temiz şeyler helal kılındı*” ifadesi ise hukuki/normatiftir. İşte tam bu noktada ayetteki “*Benden korkun*” ifadesine farklı bir yaklaşım getiren müellif, muhatabın tüm kafirler olduğu tespitini yaptıktan sonra ötekileştirme mekanizmasına müracaat etmiştir. Artık bu dine kafirler zarar veremez ancak Müslümanlar zarar verebilir ve din ancak ve ancak bu eksiksiz nimetin inkârı, razı olunmuş dinin reddedilmesiyle yok olabilir. Nitekim ona göre Müslüman toplumlar İslâm dinini kulak ardı etmiş, açlık ve korku elbisesini giymişlerdir.⁹⁴

Tabatabâî, ikmal ve itmam arasında da bir ayrım yapmıştır. İkmal/olgunlaşma niteliksel itmam/tamamlanma ise nicelikselidir. Allah kullarını Resulleri vasıtasıyla yöneterek velayetini tahakkuk ettirmektedir. Buna göre o vefat ettikten sonra ulu'l-emr bu işi üstlenerek yaratıcının nimetini tamamlamasına aracılık etmektedir. Yani ayetin indirildiği gün velayetin farz kılınmasıyla nimet tamamlanmış ancak daha sonra tamamlanmasının yolu da bu şarta binaen açılmıştır.⁹⁵

Şiilik içinde ayetin Arafat'ta indirildiğini ifade edenler Gadîr rivayeti ile bağlantısını sağlamakta zorlanmışlardır. Arafat rivayetini daha kuvvetli gören Tabatabâî'ye göre Hz. Peygamber velayet emrini Arafat'ta almış ancak sahabeden gelebilecek tepkiler nedeniyle çekimser davranmış, korkmuş (!) ve neden sonra Risâlet görevinin yapılmasına dair ilahi uyarıyı alınca Gadîr-i Hum'da durmak ve görevini tamamlamak durumunda kalmıştır.⁹⁶ Tabatabâî'nin bu yaklaşımı, sırf kendi politik görüşünü savunma adına Peygamberi ve risaletini itham etmesi açısından manidardır.

Sonuç

Müslümanlar Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte büyük bir yönetim problemiyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bu noktada ilahi hitabın metne dönüşmesi, anlamın üzerinde istenmedik tortuların oluşmasına mâni olamamıştır. Kur'an'ın metinleşme sürecinde bağlamsal müphemlikler oluşmuş, Müslümanlar yaşadıkları siyasi sorunların istedikleri çözümlerini metne dayatmışlar ve neticede tefsir literatürüne birbiriyle çelişen birçok farklı

⁹³ Tabatabâî, *el-Mîzân*, 5/180.

⁹⁴ Tabatabâî, *el-Mîzân*, 5/180.

⁹⁵ Tabatabâî, *el-Mîzân*, 5/185-186.

⁹⁶ Tabatabâî, *el-Mîzân*, 5/200.

rivayet eklenmiştir. Bu husus özellikle mezhebi ihtilaflarda belirginleşmiştir.

Kur'an'ın anlaşılma gayretlerinin temelinde Müslümanların siyasi yapılanmalarını çözememiş olmaları etkilidir. İncelemiş olduğumuz dinin kemale erdirilmesi, nimetin tamamlanması ve Allah'ın yoluna teslim olunmasına dair ayetin sebep-i nüzulü kafirlerin Müslümanların dinlerinden ümitlerini kesmeleri ile birlikte değerlendirilmek durumundadır. Zira, her üç cümlenin birbiriyle ilişkisi bedihidir ve üçüncü ayetten bağımsız oldukları düşünülse dahi kendi içinde bir ara cümle oldukları görülmelidir. “Bugün” ile başlayan iki cümlenin birincisindeki Kafirlerin ümitsizliğe düşmeleri kuvvetle muhtemel fiziki, siyasi bir zafere işaret etmektedir. Dolayısıyla hemen ardından gelen dinin tamamlanması da siyasi olarak Müslümanların Müşrikler üzerindeki egemenliğinin ilahi tescili ve geleceğe dair konularının ikrarı manasına gelecektir. O halde burada şeriat, velayet veya haram, helal, farzların kast edilmemiş olması daha muhtemel görünmektedir. Bizatihi onlardan korkulmaması aksine dava ruhunu veren Yaratıcı'dan sakınılmasının gerektiğinin hatırlatılmış olması da bu savımızı destekler.

Yapmış olduğumuz bu değerlendirmeler, dinin tam olup olmadığına dair değildir. Mamafih bu, antropolojik bir meseledir. Ele aldığımız ayet çerçevesinde tam(amlanmış)lık daha çok niceliksel, kemal ise niteliksel, özle alakalı olarak yorumlanabilir. O gün, Resulullah ve ona inananlar, Hudeybiye'de büyük bir cihat, büyük bir kemal sınavından geçtiler. Haklı iken sonuna kadar gitmek yerine alicenaplık göstermişler medeni bir tavırla şehir irfanına yaraşır bir harekette bulunmuşlardır. Bu mana aslında barış suresi olan Fetih Suresi isimlendirmesinde içkindir. Şu hâlde arzu nesnesine hep koşarak, cihatla kavuşulamaz. Bazen de durmak belki geriye doğru bir adım atarak müsamaha göstermek gerekir. Bu noktada dini şeriata ve ahkama indirgeme, yasalardan ibaret sayma kolaycılığı yerine bir bütün olarak kemalin peşinde olmak aslında tekrar ve tekrar dinamik bir dini (duyguyu) elde etmeye çalışmak gerekmektedir.

Kaynaklar

- Ahfeşü'l-Evsat, Ebu'l-Hasan Said b. Mes'ade el-Ahfeşü'l-Evsat (öl. 215/830). *Me'âni'l-Kur'ân*. Thk. Hedy Mahmud Kurâ'a. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1411/1990.
- Âlûsî, Ebu'l-Fazl Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî (öl. 1924). *Rûhu'l-Me'ânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ayyâşî, Ebu'n-Nadr Muhammed b. Mesud el-Ayyâşî (öl. 320/932). *et-Tefsîr*. 3 Cilt. Thk. ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye. Kum: Müessesetü'l-Bi'se, 1421/2000.
- Bahrânî, Seyyid Haşim el-Hüseynî el-Bahrânî (öl. 1107/1696). *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Thk. ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye. Kum: Müessesetü'l-Bi'se, 1410/1989.
- Beyzâvî, Nasiruddin Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beyzâvî (öl. 685/1286). *Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.

- Bikâ'î, Burhanettin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâ'î (öl. 885/1480). *Nazmu'd-Dürer fi tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (öl. 1971). *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. Bilmen Yay., ts.
- Câbirî, Muhammed Abid. *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*. çev. Burhan Köroğlu vd. İstanbul: Mana Yay. 2020.
- Câbirî, Muhammed Âbid el-Câbirî. *Fehmü'l-Kuran*. 3 Cilt. Çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlimyurdu Yay., 2017.
- Cüşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1101). *et-Tehzib fi't-Tefsîr*. 10 Cilt. Thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Lübnânî, 1439-1440/2018-2019.
- Ebu'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman el-Ezdi (öl. 150/767). *Tefsîru'l-Mukâtil*. 3 Cilt. Thk. Ahmet Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (öl. 489/1096). *Tefsîru'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrahim. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.
- Fazlullah, Muhammed Hüseyin Fazlullah (öl. 2010). *Min Vahyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mellâk, 1419/1998.
- Furât el-Kûfî, Furât b. İbrahim el-Kûfî (öl. 310/923?). *Tefsîru'l-Furât el-Kûfî*. Thk. Muhammed el-Kâzım. Tahran: Müessesetü Vizâratî's-Sekâfe ve'l-İrşâdî'l-İslâmî, 1410/1990.
- Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vil Ayrımı Meselesi". *Diyanet İlmi Dergi* 55 / 3 (Eylül 2019), 805-839.
- Hâzin, Alaaddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin (öl. 765/). *Lübâbü't-Te'vîl fi Me'ânî't-Tenzîl*. 4 Cilt. Tsh. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1995.
- Huveyzî, Ali b. Cum'a el-'Arûsî el-Huveyzî (öl. 1112/1700). *Tefsîru Nûri's-Sekaleyn*. 8 Cilt. Thk. Ali 'Aşûr. Beyrut: Müessesetü't-Târihu'l-Arabî, ts.
- İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib b. 'Atıyye el-Endelüsî (öl. 541/1147). *el-Muharreru'l-Vecîz*. 6 Cilt. Thk. Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbn Berrecân, Abdurrahman b. Muhammed (öl. 536/1142). *Tenbîhü'l-efhâm ilâ Tedebbürî'l-Kitâbi'l-Hakîm ve Te'arrufî'l-Âyâti ve'n-Nebei'l-'Azîm*. 4 Cilt. Thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr (öl. 774/1373). *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. 8 Cilt. Thk. Sami Muhammed es-Selâme. Riyad: Dâru Tîbe, 1420/1999.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (öl. 728/1328). *Minhâcü's-Sünneti'n-nebeviyye*. 9 Cilt. Thk. M. Reşad Salim. B.y.: y.y., 1406/1986.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148). *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2003.
- İbnü'l-'Âşûr, Muhammed Tâhir (öl. 1970). *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. el-Cevzî (öl. 597/1201). *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1404.
- İğde, Muhyettin. "Selefilğin Anlaşılması İle İlgili Bazı Mülahazalar". *Zâhiri ve Selefi Din Yorumu*. ed. Sönmez Kutlu. 427-432. İstanbul: Kuramer Yay. 2019.
- İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725). *Rûhu'l-Beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.s.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yay., 2012.
- Kâsımî, Muhammed Cemaleddin el-Kâsımî (öl. 1914). *Mehâsinü't-Te'vil*. Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. B.y.: y.y., 1376/1957.
- Kâşânî, Molla Muhsin el-Feyz el-Kâşânî (öl. 1091/1679). *Tefsîru's-Sâfi*. 5 Cilt. Tahran: Mektebetü's-Sadr, 1379.
- Köse, Feyza Betül. "Hak Dini Kur'an Dili Özelinde Tefsir Siyer İlişkisi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / 28* (Aralık 2016), 35-60.
- Köse, Feyza Betül. "İlk Dönem Siyer Merviyatında Hz. Ali". *Hz. Ali*. ed. Ali Aksu. 43-59. Sivas: Cumhuriyet Üniv. Yay., 2020.
- Kummî, Ali b. İbrahim el-Kummî (öl. 329/941). *Tefsîru'l-Kummî*. 3 Cilt. Thk. Müessesetü'l-İmâm el-Mehdî. Kum: y.y., 1435.
- Kummî, Nizameddîn Hasan b. Muhammed el-Kummî (öl. 730/1329). *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibu'l-Furkân*. 6 Cilt. Thk. Zekeriyya 'Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Bekr el-Kurtubî (öl. 671/1273). *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. 22 Cilt. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî (öl. 465/1072). *Letâifü'l-işârât*. 3:6. Thk. Menî' Abdülhalim Mahmud. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, ts.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. 1. Baskı Ankara: Otto Yay., 2012.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944). *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. 17 Cilt. Çev. S. Kemal Sandıkçı. İstanbul: Ensar Yay., 2016.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî (öl. 450/1058). *en-Nüket ve'l-Uyûn*. 6 Cilt. Thk. es-Seyyid b. Abdulmaksud b. Abdürrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Muğniyye, Muhammed Cevad Muğniyye (öl. 1979). *et-Tefsîru'l-Kâşif*. 7 Cilt. Thk. Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî. Kum: Matbaatü Settâr, 1428/2007.
- Muhammed Reşid Rıza (öl. 1935). *Tefsîru'l-Menâr*. 12 Cilt. Mısır: Dâru'l-Menâr, 1367/1947.
- Mutahharî, Murtaza el-Mutahharî. *el-İmâme*. Trc. Cevad Ali Kessâr. B.y.: Dâru'l-Havrâ', ts.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Meali*. İstanbul: Düşün Yay., 2013.
- Râzî, Fahrüddin er-Râzî. *Tefsîr-i Kebîr-Mefâtihu'l-Ğayb*. 23 Cilt. Çev. Suat Yıldırım vd. Ankara: Akçağ Yay., 1990.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî (öl. 373/983), *Tefsîru's-Semerkindî*. 3 Cilt. Thk./Tlk. Ali Muhammed Mu'avviz-Adil Ahmed Abdülmevcüd.

- Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Bâbeveyh el-Kummî (öl. 381/991). *Kemâlu'd-Dîn ve Temâmu'n-Ni'me*. Tsh. Ali Ekber el-Gaffârî. Tahran: Mektebetü's-Sadûk, 1390/1970.
- Şîrâzî, Nâsır Mekârim. *el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münzel*. 20 Cilt. Kum: Medresetü'l-İmâm Ali b. Ebî Talib, 1421.
- Tabatabâi, Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 22 Cilt. Tsh. Hüseyin el-A'lemî. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1417/1997.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili'l-Kur'ân*. 25 Cilt. Thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Hicr, 1422/2001.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fazl b. el-Hasan et-Tabersî (öl. 548/1154). *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Murtaza, 1427/2006.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid (öl. 1940). *Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 15 Cilt. Kahire: Nahdati Mısır, 1997.
- Tûsî Ebû Cafer Muhammed b. el-Hasan (öl. 460/1067). *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 9 Cilt. Thk. Ağa Büzürk et-Tahrânî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (öl. 1942). *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Feza Yay., ts.
- Zemahşerî (öl. 538/1144). *el-Keşşâf*, 6 Cilt. Trc. Mehmet Erdoğan vd. İstanbul: TYEK Başk., 2017.

THE REFLECTIONS OF SECTARIAN DISPUTES IN THE INTERPRETATION OF THE QUR'ÂN WITHIN THE FRAMEWORK OF THE VERSE OF THE PERFECTION OF RELIGION (MĀIDAH 5/3)

Abstract

The Qur'ân is the holy text of Islâm and the flesh of the divine address. Efforts to understand the Qur'ân that started after the death of the Messenger of Allâh in the Islâmîc cultural world have continued throughout history. These efforts are essentially aimed at fishing out divine commands and meanings that are thought to exist in the text. However, it is also a fact that every effort to understand ultimately takes place in a certain space and cultural atmosphere. The most important reason of the search for meaning is political/religious struggles. Because in the Islâmîc world, what is political is religious, and what is religious is political. Therefore, every commentary from the past to the present prevents the text from reaching us and brings about the effort to remove the residue on the meaning. This article aims to reveal the interpretation of a verse that is accepted as the main reference regarding the perfection of religion (Mâidah 5/3); This day have I perfected your religion for you, completed My favour upon you, and have chosen for you Islâm as your religion.) and the mentalities/sects that are influential in this interpretation understand from this expression. In this sense, in the first chapter, it will be determined where, when, what event and people the sura and related verses are related to. Subsequently, the meanings contained in the verses will be tried to be expressed considering the context. The reasons for the differentiation of the opinions of the glossators on the aforementioned issues and their reflections on these ideas will also be pointed out. In our study, no content determination will be made on what religion is. It will be tried to analyze the ideas of these glossators who are the only stakeholders of certain worlds of meaning. At this point, it will be accepted that the content of the verse indicates one meaning and no presupposition such as multi-meaning will definitely be adopted. It is certain that there are some mentalities and obvious approaches that surrounds the history of Islâmîc thought and provides us a meaning chart for how events will be seen and how they will be interpreted. In the second part, based on these mentalities, the views of the scholars who represent these mentalities and belong to a certain sect will be given by referring to the main parameters of their views. For this purpose, the approaches of Sunnî (Ahl al-Hadîth and Ahl al-Ra'y), Mu'tazilî thought, which share a common world view but are in opposition to each other in terms of religious/politics, will be examined first. Later, the custody-based approach of Shi'ah, which is the most important representative of the political/charismatic/leader mentality in the Islâmîc world, will be examined with reference to its own resources. It will be pointed out the effect of different views on interpretations caused by the intellectual divergence of Shi'ism in the form of Akhbârî - Uşûlî.

Keywords: History of Islâmîc Sects, Tafsîr, Sunnism, Shi'ism, Context.